

HET WEGDORPEN LANDSCHAP VAN ZUIDELIJK WESTERKWARTIER

Hary de Vroome

In tegenstelling tot de twee voorgaande artikelen hebben er in het landschap van Zuidelijk Westerkwartier geen groot-schalige ruilverkavelingen plaatsgevonden. Door de autonome ontwikkeling zijn de veranderingen geleidelijk gegaan, gebaseerd op de bestaande strukturen.

De kaartfragmenten zijn een onderdeel van een landschap dat wordt gekenmerkt door een 4-tal evenwijdig lopende, ongeveer O-W gerichte ruggen of gasten. Deze worden gescheiden door dalen waarin veenvorming heeft plaatsgevonden. Dat veen strekte zich aanvankelijk uit tot op de vlakke gedeelten

Kaart van 1850

van deze gasten. Alle nederzettingen zijn, heel logisch, op die hogere gronden gelegen. Op de meest noordelijk gelegen rug zijn dat Lutjegast en Wester- en Oosterzand. Op ons kaartblad liggen dan de twee volgende ruggen: die van Peebosch, Doezum, Grootegast, Sebaldeburen, Oldekerk met op het oostelijke uiteinde Niekerk en zuidelijk daarvan de hoogte met Opende, Kornhorn, Noordwijk en Lucaswolde. Bij Opende is het beeld in zoverre afwijkend, dat aan de zuidzijde de begrenzing wordt gevormd door een heideontginningslandschap. Op de zuidelijke rug tenslotte zijn Marum, Nuis, Niebert, Tolbert, Midwolde en Lettelbert gelegen. Ook hier gaan de hoge gronden naar het zuiden geleidelijk over in een heide- en hoogveenontginningslandschap, behalve tussen Midwolde en Lettelbert.

1850

Allereerst valt ons het dichte verkavelingspatroon op van opstrekende percelen, een systematische ontginning vanuit de wegdorpen daterend uit de 2de helft van de Middeleeuwen. Op de hoge gronden worden de perceelsgrenzen gemarkeerd door beplantingen, oorspronkelijk waarschijnlijk ontstaan door natuurlijke opslag en gespaarde restanten van de aanwezige begroeiing: men moest immers de beschikking hebben over hout voor velerlei doeleinden, van gerief- en brandhout tot zaaghout voor de bedrijfsgebouwen.

Op de laaggelegen, natte veengronden waren de omstandigheden voor boomgroei ongunstig, vandaar dat beplanting daar vrijwel ontbreekt, waardoor de verschillen tussen hoog en laag worden geaccentueerd.

De nederzettingen zijn nog niet veel meer dan gehuchten, bv. Grootegast, het huidige hoofddorp. Het wegenpatroon is karakteristiek voor deze wegdorpenlandschappen: weinig N-Z verbindingen, de belangrijke wegen waarlangs ook meestal de bebouwing is gelegen, liggen uiteraard op de hogere gronden of op de randen daarvan.

Het grootste deel van het landschap is in cultuur gebracht met uitzondering van een uitgestrekt gebied ten zuiden van Doezum, de Tenten en de Jouwer. Hier wordt nog op grote schaal turf gegraven: onsystematische vervening met kleine veenputjes ten oosten van Kornhorn, systematisch in complexen van petgaten bij de Tenten en de Jouwer. Bij de Tenten is een aantal wijken aangelegd waardoor de turf via de Grootegaster Vaart kon worden afgevoerd. Bij de Jouwer was dit mogelijk door het centraal gelegen Wolddiep. Ook in het dal aan het Oude Dwarsdiep treffen we beide vormen van vervening aan.

Kaart van 1983

Bij Surhuisterveen en Opende zien we in het zuiden de uitlopers van de heidevelden. Met de hoogvenen strekten deze zich uit tot over de Friese en Drentse grens. Met de vervening was men vanuit Leek hier reeds plm. 1750 begonnen.

De Lauwers vormt de provinciegrens met Friesland. Het is een echte grensrivier, de verkavelingsrichtingen ter weerszijden tonen dat duidelijk aan.

In het landschap vervult het bos een heel bescheiden rol. We zien een perceel bij Opende, enkele bosjes ten oosten van Boeraker, terwijl Peebosch zijn naam nog met ere draagt.

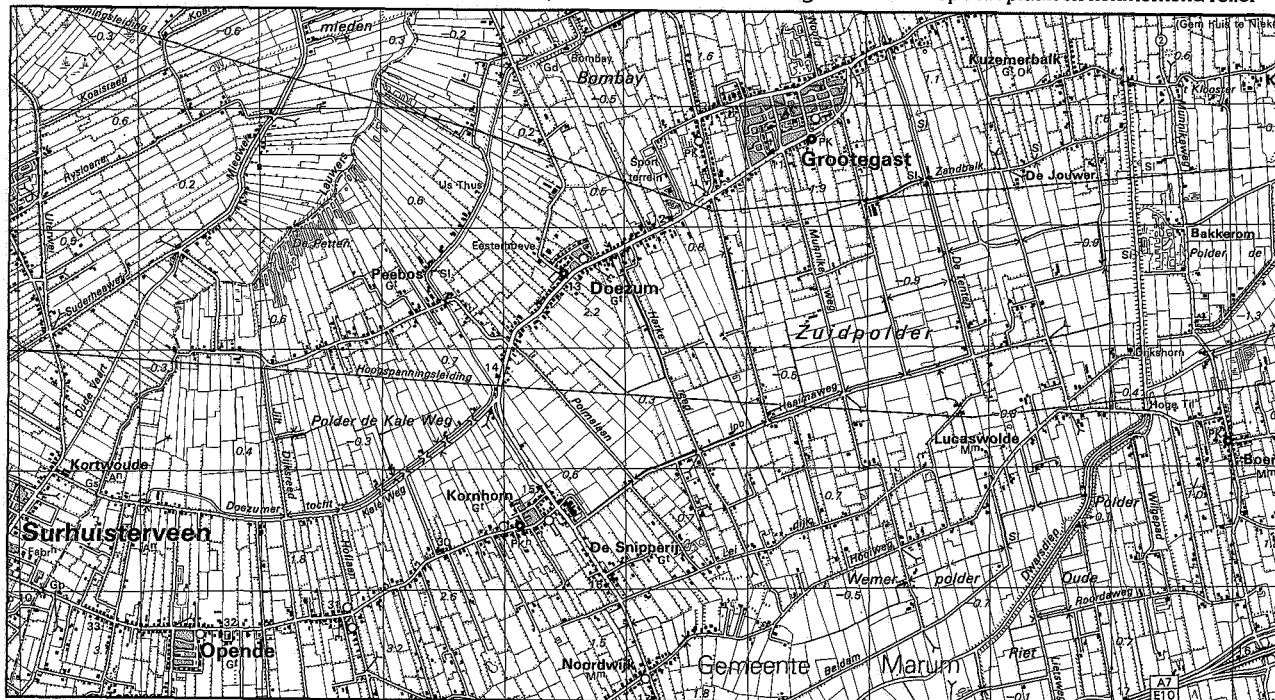
1983

Bij vergelijking met de oude toestand is het opvallend, dat er nog zoveel herkenbaars is overgebleven. Het patroon van de opstrekende verkaveling, ook in het aangrenzende Friesland, is grotendeels intact gebleven, zij het dat er een vergroting van de perceelsbreedte heeft plaatsgevonden, maar dat is normaal bij een autonome ontwikkeling.

Ook het verschil tussen de beslotenheid van de ruggen door de vele perceelsbegroeiingen en de open ruimten van de laagten daartussen is nog steeds bepalend voor het totale landschapsbeeld. Wel zijn er nogal wat beplantingen verdwenen of in verval geraakt, maar dat is geen onherstelbare zaak. De oude hoofdontsluitingswegen zijn allen nog aanwezig. Dat moest trouwens ook wel omdat de bebouwing daar langs is gekoncentreerd. De later aangelegde wegen zijn over het algemeen niet strijdig met de structuren van het landschap. Zo is bv. de weg van Peebosch naar Bombay aangelegd langs de oude waterloop de Zijlroe en de weg van Peebosch in westelijke richting naar de Lauwers op de smalle rug die het uiteinde vormt van het 'schiereiland' Peebosch.

Het aantal N-W verbindingen is sterk vermeerderd, vooral zichtbaar in de voormalige ruilverkaveling 'Zuidpolder', maar ze zijn niet strijdig met de bestaande structuren van opstrekende verkaveling.

Ook is op veel plaatsen kenmerkend reliëf

intakt gebleven in de vorm van opduikingen en fraaie, bol gelegen percelen zoals in de omgeving van Peebosch, Kuzemberbalk, Opende en Noordwijk. Ook de opduiking van het gehucht de Tenten met een kleinschalig landschap is redelijk intakt gebleven.

Houtsingel bij Lettelbert

Verdwenen zijn de nog ongekultiveerde gronden en de grote petgatencomplexen op enkele restanten na, zoals bij Bakkerom. Het enige petgatencomplex op de kaart 'de Petten' ligt langs de Lauwers en was in 1850 nog niet in vervening. Het oude Dwarsdiep, in 1850 nog vrij meanderend, is gekanaliseerd en grotendeels van kaden voorzien.

Het schaarse bos is niet meer, zo draagt Peebosch zijn naam nu ten onrechte; de afwijkende verkaveling geeft nog informatie over de plaats van het verdwenen bos. Grootegast doet nu echter zijn naam eer aan: het is groter gegroeid dan Lutjegast en vervult nu een centrumfunctie voor de regio.

We noemden in het begin al, dat het Zuidelijke Westerkwartier grootschalige ruilverkavelingen bespaard zijn gebleven. Binnen het kaartfragment zijn er twee ruilverkavelingen uitgevoerd, beperkt van omvang en gematigd in de uitvoering: 'Lucaswolde' en de 'Zuidpolder'. Met name laatstgenoemde ruilverkaveling is op de kaart zichtbaar door een aantal nieuwe N-Z-verbindingen waardoor een aantal percelen op die ontsluitingswegen zijn gericht. We moeten daarbij wel opmerken, dat ook al na de vervening het ontsluitingspatroon hier afweek van de optrekkende structuren door de aanwezigheid van het wijken-systeem.

Helaas wordt nu de open ruimte westelijk van de Tenten ontsierd door een vuilstortplaats.

Die kleinschalige aanpak van deze ruilverkavelingen werd veroorzaakt door de geringe omvang van de agrarische bedrijven.

Wanneer ik het mij goed herinner was na de afsluiting van de ruilverkaveling 'Zuidpolder' de gemiddelde bedrijfsgrootte gekomen van ruim 6 ha op ruim 8 ha.

Ook wanneer u nu het gebied bezoekt zal u opvallen, dat moderne, grote landbouwbedrijven er schaars zijn.

Tenslotte: *'zonder ruilverkaveling verpaupert het landschap en verliest het daarmee ook zijn landschappelijke aantrekkelijkheid'*. Uitspraken in deze geest heb ik nogal eens gehoord van vertegenwoordigers van landbouworganisaties. Tot nu toe is dit nadrukkelijk niet van toepassing op het Zuidelijk Westerkwartier.

